

Η αρχαιολογική έρευνα στο νομό Πέλλας την τελευταία δεκαετία με επίκεντρα την Πέλλα, την Έδεσσα και τα Γιαννιτσά δεν πλούτισε μόνο σημαντικά τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις, αλλά αποκάλυψε και νέα σπουδαία ευρήματα που διαφωτίζουν σκοτεινές ως τώρα εποχές της περιοχής αυτής της Μακεδονίας.

Ο εντοπισμός οικισμού της αρχαιότερης νεολιθικής εποχής στην πόλη των Γιαννιτσών¹, η επισήμανση και στη συνέχεια η έρευνα μεγάλου αριθμού οικισμών που χρονολογούνται από τα νεολιθικά ως τα ύστερα βυζαντινά χρόνια στις περιοχές της Πέλλας, των Γιαννιτσών² και της Έδεσσας, αποδεικνύουν μια συνεχή και πυκνή κατοίκηση του χώρου αυτού.

Η αποκάλυψη από την άλλη πλευρά μνημειακών κατασκευών, όπως το Ηρώο του Αρχοντικού³, οι τύμβοι της Ραχώνας⁴, οι θαλαμωτοί τάφοι του Πενταπλάτανου, αποδεικνύουν το ανώτερο πολιτιστικό επίπεδο, αλλά και την εύρωστη οικονομία όχι μόνον των μεγάλων κέντρων, όπως ήταν η Πέλλα και η Έδεσσα, αλλά και της ευρύτερης περιοχής τους, στην εποχή της ακμής του μακεδονικού βασιλείου.

Οι τοπογραφικές έρευνες που έγιναν βοηθούν στη δημιουργία του χάρτη της περιοχής στις διάφορες ιστορικές περιόδους, ενώ οι επιγραφικές μελέτες σε συνδυασμό με τη μελέτη των άλλων ανασκαφικών ευρημάτων αποκαλύπτουν τη θρησκεία, τους κοινωνικούς θεσμούς, τη διοίκηση, την παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα συμβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στη διεύρυνση της ιστορικής γνώσης.

Ο περιορισμένος χρόνος δεν επιτρέπει μια εκτενή αναφορά του έργου που έχει επιτελεσθεί στο νομό Πέλλας τα τελευταία χρόνια. Αν το επιχειρούσα δε θα έκανα τίποτε άλλο παρά μια επιγραμματική απαρίθμηση ανασκαφών. Έτσι κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιασθεί, και πάλι βέβαια συνοπτικά, η ανασκαφή της Πέλλας, της πόλης που έδωσε το όνομά της στο νομό, και αποτέλεσε το σημαντικότερο πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της Ελλάδας στην ύστερη κλασική και ελληνιστική περίοδο, της πόλης απ' όπου ξεκίνησε ο Φίλιππος Β' για να εδραιώσει τα κυριαρχικά του δικαιώματα στην Ελλάδα και να ενώσει

1. Π. Χρυσοστόμου, "Ο νεολιθικός οικισμός των Γιαννιτσών", ΔΕΜΘ 3, (1989), σ. 119.

2. Π. Χρυσοστόμου, "Η τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας", Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 205.

3. Π. Χρυσοστόμου, "Νέοι τύμβοι στην Πελλαία χώρα", ΔΕΜΘ 1 (1987) σ. 153.

4. Π. Χρυσοστόμου, "Ο τύμβος Α της Ραχώνας Πέλλας" "Αιητός", τιμ. τόμος στον καθ. Μαν. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 1007.

τους Έλληνες, της πόλης που γέννησε και άνδρωσε τον Αλέξανδρο Γ' και αποτέλεσε την αφετηρία της μεγαλειώδους εκστρατείας του, μιας εκστρατείας που έγινε αιτία να διαδοθεί ο ελληνικός πολιτισμός στον τότε γνωστό κόσμο και έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη του πολιτισμού της Δύσης. Η παρουσίαση, λοιπόν, της Πέλλας, της αρχαίας πρωτεύουσας της Μακεδονίας, δεν μπορεί, πιστεύω, να είναι άπονη σ' ένα συνέδριο που γίνεται στη σύγχρονη πρωτεύουσα του νομού, ακόμα κι αν δεν εμπίπτει απόλυτα μέσα στα στενά γεωγραφικά όρια που θέτει ο τίτλος του συνεδρίου.

Το όνομα Πέλλα μαρτυρείται για πρώτη φορά από τον Ηρόδοτο⁵ και αυτό το όνομα διατηρεί η πόλη ως τη βυζαντινή εποχή. Οι περιηγητές του 19ου αιώνα παραδίδουν την ονομασία Allah Kilisse ή Άγιοι Απόστολοι για το χωριό που βρισκόταν στη θέση της μακεδονικής πρωτεύουσας⁶. Για τη λέξη Πέλλα οι ερμηνείες που έχουν δώσει οι αρχαίοι συγγραφείς⁷ έχουν ευρέως συζητηθεί από γλωσσολόγους και ιστορικούς, χωρίς όμως ως σήμερα να έχει διαμορφωθεί για το πρόβλημα της ονομασίας της πόλης μια γενικά αποδεκτή άποψη.

Τα πρώτα χρόνια της πόλης ως πρωτεύουσας της Μακεδονίας σχετίζονται με τη βασιλεία του Αρχελάου (413-399 π.Χ.). Την εποχή αυτή, γύρω στα 400 π.Χ., η Πέλλα, παραλιακή πόλη του Θερμαϊκού κόλπου παρουσιάζεται στο ιστορικό προσκήνιο ως η νέα πρωτεύουσα του μακεδονικού κράτους. Μέσα σε μια ανοικτή πεδιάδα και συγχρόνως παραθαλάσσια πόλη είχε εύκολες προσβάσεις προς όλες τις κατευθύνσεις, πράγμα που διευκόλυνε τις επικοινωνίες, αλλά και τις επεκτατικές βλέψεις των Μακεδόνων. Γραπτές πηγές μας κάνουν γνωστές τις δραστηριότητες του Αρχελάου, κατά την περίοδο της βασιλείας του οποίου το κράτος οργανώνεται διοικητικά και στρατιωτικά⁸. Μεγάλες φυσιογνωμίες του πνεύματος και της τέχνης από τη Ν. Ελλάδα συρρέουν στην αυλή του Αρχελάου και συμβάλλουν στην πολιτιστική ανάπτυξη της μακεδονικής πρωτεύουσας.

Για την πόλη του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. τα ανασκαφικά ευρήματα είναι ως σήμερα φειδωλά στην αποκάλυψη στοιχείων για τη μορφή και την έκτασή της. Το παλιότερο νεκροταφείο, που χρονολογείται από το τέλος του 5ου ως το γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και εντοπίστηκε στην ανατολική και νοτιοανατολική περιοχή της Αγοράς⁹, βοηθά στον προσδιορισμό των ανατολικών και πιθανότατα και των βόρειων ορίων της πόλης της εποχής

5. Ηρόδοτου VII, 123.

6. Γενικά για το όνομα της Πέλλας, Δ. Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου, Πέλλα I. Ιστορική επισκόπηση και μαρτυρίες, Αθήναι 1971, σ. 25.

7. Βλ. σημ. 6.

8. Θουκυδίδου II, 100, 1 - 2.

9. Γ. Ακαμάτη, "Η Αγορά της Πέλλας, 1990", AEM@4, 1990, σ. 146.

αυτής, ενώ σποραδικά οικιστικά λείψανα έχουν ερευνηθεί σε κάποια έκταση μόνο στην περιοχή του σύγχρονου αρδευτικού καναλιού¹⁰, γεγονός που ενισχύει την πιθανότητα της τοποθέτησης του πυρήνα της κλασικής πόλης στην περιοχή νότια από το δημόσιο δρόμο Θεσσαλονίκης-Γιαννιτσών (Σχ. 1).

Οι τάφοι του παλιότερου νεκροταφείου της πόλης είναι απλά ορθογώνια λαξεύματα στο φυσικό βράχο με προσανατολισμό Α-Δ και περιορισμένα κτερίσματα¹¹, μερικά από τα οποία όμως είναι ιδιαίτερα σημαντικά, καθώς δίνουν στοιχεία για τη γλώσσα, την κοινωνία και το πολιτιστικό επίπεδο των κατοίκων.

Η μαρμάρινη επιτύμβια στήλη του νεαρού Ξάνθου¹² είναι το παλιότερο γλυπτό που έχει βρεθεί ως σήμερα στην Πέλλα. Έχει έντονη την επίδραση της ιωνικής τέχνης και η επιγραφή, η παλιότερη ως σήμερα στην Πέλλα, μας δίνει τα ονόματα τριών κατοίκων της (Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας υιός). Χαρακτηριστική είναι η κατάληξη του γυναικείου ονόματος σε α, όπου τα αντίστοιχα αττικά είχαν η. Το ίδιο βλέπουμε και στα δύο γυναικεία ονόματα που είναι χαραγμένα σε χρυσά φύλλα, που βρέθηκαν πρόσφατα στην Πέλλα, σε τάφους του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. (Φιλοξένα, Ηγησίσα)¹³.

Ένας μολύβδινος κατάδεσμος φέρει χαραγμένη μια επιγραφή, που είναι το μεγαλύτερο διαλεκτικό κείμενο που έχει βρεθεί ως σήμερα στη Μακεδονία και μας αποκαλύπτει την καθημερινή γλώσσα των αρχαίων Μακεδόνων¹⁴. Το κείμενο είναι μαγικό· μια γυναίκα, η Φίλα, προσπαθεί να δέσει τον Διονυσοφώντα με μάγια, ώστε να μην μπορέσει να παντρευτεί τη Θετίμα, τη γυναίκα που για χάρη της ο Διονυσοφών την εγκατέλειψε. Και πάλι βλέπουμε την κατάληξη α του ονόματος Θετίμα. Συνήθεια γνωστή στην αρχαία Ελλάδα οι μολύβδινοι κατάδεσμοι που ρίχνονταν σε τάφους ανήλικων ανθρώπων ή ανθρώπων που πέθαναν με βίαιο θάνατο για να εκτελέσουν τα μάγια, βλέπουμε ότι δεν ήταν άγνωστη και στην Πέλλα. Οι γνωστές ως σήμερα επιγραφές από τη Μακεδονία ήταν ή επιτύμβιες ή επιστολές βασιλέων ή κείμενα νόμων, επίσημα δηλ. κείμενα μορφωμένων ανθρώπων γραμμένα στην αττική διάλεκτο. Η επιγραφή του καταδέσμου μας δίνει την καθημερινή γλώσσα, που είναι η δωρική διάλεκτος, και ανήκει στις βορειοδυτικές ελληνικές διαλέκτους, συγγενική των διαλέκτων της

10. Μαρία Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας", AEM@1, 1987, σ. 137.

11. Βλ. σημ. 9.

12. Γ. Ακαμάτη, "Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας υιός", Αμπτός, τιμ. τόμος στον καθ. Μαν. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 13.

13. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Από τα νεκροταφεία της Πέλλας", AEM@3 (1989) σ. 91-της ίδιας, "Από την τοπογραφία και τα νεκροταφεία της Πέλλας", AEM@6 (1992) τυτ.

14. Βλ. σημ. 9.

Ηπείρου, με έντονη την επίδραση της αττικής διαλέκτου.

Μια ερυθρόμορφη υδρία με την παράσταση του αγώνα της Αθηνάς και του Ποσειδώνα για το όνομα της Αθήνας είχε εισαχθεί από την Αττική και χρησιμοποιήθηκε ως τεφροδόχο αγγείο. Ο μύθος του αγώνα των δυο θεών ήταν γνωστός στην Πέλλα την εποχή αυτή, άλλωστε οι βασιλιάδες φρόντιζαν να υπάρχουν πάντα στην αυλή τους άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών από τη Ν. Ελλάδα. Παράδειγμα ο τραγικός ποιητής Ευριπίδης που έγραψε θεατρικά έργα στην Πέλλα, όπου και πέθανε. Σκηνές από την τραγωδία του Εκάβη με τη θυσία της Πολυξένης¹⁵ απεικονίζονται σε μήτρες ανάγλυφων σκύφων. Αλλά και ένα πλήθος από διηγηματικές παραστάσεις, όπως η άλωση της Τροίας¹⁶ (Πίν. 1), η τύφλωση του Πολύφημου¹⁷, ο μύθος του Σίσυφου¹⁸, των Νιοβιδών¹⁹, η αρπαγή της Ελένης από το Θησέα²⁰, απεικονίσεις Αμαζόνων²¹ και Κενταύρων²² δείχνουν ότι οι κάτοικοι της Πέλλας γνώριζαν καλά τη μυθολογία και τη λογοτεχνία.

Με την εδραίωση της μακεδονικής κυριαρχίας στα χρόνια του Φιλίππου Β' και την επεκτατική πολιτική του Αλεξάνδρου Γ' (Πίν. 2) η Πέλλα επεκτείνεται και γίνεται πλέον μια μεγαλούπολη με ακτινοβολία σ' όλον τον τότε γνωστό κόσμο. Ταυτόχρονα όμως αρχίζει και η σταδιακή απομάκρυνσή της από τη θάλασσα με τις προσχώσεις που εναποθέτουν στις ακτές του Θερμαϊκού οι τρεις ποταμοί, ο Αξιός, ο Λουδίας και ο Αλιάκμονας. Στα χρόνια του Κασσάνδρου η πόλη αναδιοργανώνεται και βρίσκεται στο απόγειο της ακμής της.

Η "μεγίστη τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων" αποκαλύπτεται μέσα από τα πολυπληθή και ποικιλόμορφα ανασκαφικά στοιχεία, από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Τα ανατολικά όρια της εκτείνονται τώρα 800 μ. περίπου ανατολικότερα του παλιότερου νεκροταφείου της περιοχής της αγοράς. Τα βόρεια όρια βρίσκονται αμέσως βόρεια του ανακτόρου. Για τα δυτικά και νότια όρια τα ανασκαφικά στοιχεία δεν είναι ακόμα πολύ σαφή, βέβαιο πάντως μπορεί να θεωρηθεί ότι η πόλη στα νότια έφθανε ως τις ακτές του Θερμαϊκού κόλπου, όπως ήταν διαμορφωμένες την εποχή εκείνη (Σχ. 1).

15. Γ. Ακαμάτη, Πήλινες μήτρες ανάγλυφων αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής, Αθήνα 1995, σ. 247.

16. Ο.π., σ. 224.

17. Ο.π., σ. 243.

18. Ο.π., σ. 255.

19. Ο.π., σ. 261.

20. Ε. Γιούρη, Οι οικίες της αρπαγής της Ελένης και του Διονύσου της Πέλλας, Αθήνα 1989, σ. 124.

21. Ο.π., σ. 130.

22. Ο.π., σ. 140. Επίσης, Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Ένα νέο ψηφιδωτό δάπεδο της Πέλλας", Αιητός, τμ. τόμος στον καθ. Μ. Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 455.

Τη μαρτυρημένη από τους αρχαίους συγγραφείς ισχυρή οχύρωση της Πέλλας επιβεβαιώνουν τμήματα του τείχους της, που αποκαλύφθηκαν βόρεια του ανακτόρου, καθώς και τμήματα τείχους της εποχής του Κασσάνδρου με ιδιαίτερα ενισχυμένη πύλη, που ήταν πιθανότατα ένα διατείχισμα, που προστάτευε το σημαντικότερο πυρήνα της πόλης²³. Τα τείχη ήταν πλίνθινα με λίθινη βάση και ορθογώνιους πύργους.

Το ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης²⁴ με κανονικά οικοδομικά τετράγωνα, πλ. 47μ., που χωρίζονται με δρόμους ορισμένου πλάτους, επιβεβαιώνεται ήδη από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. Οι δρόμοι με κατεύθυνση Α-Δ είχαν πλάτος 9 μ., οι δρόμοι με κατεύθυνση Β-Ν ήταν στενότεροι, 6 μ., εκτός από δύο πλατείς μνημειακούς δρόμους, 9 μ., πλακοστρωμένους και πλαισιωμένους με πεζόδρομους που ξεκινούσαν από το λιμάνι και κατέληγαν στην κεντρική λεωφόρο των 15 μ., που διέσχισε την αγορά και την πόλη, διευκολύνοντας την πλούσια εμπορική κίνηση²⁵. Τα καλά μελετημένα συστήματα υδροδότησης και αποχέτευσης αποδεικνύουν το ανώτερο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από την οικιστική αρχιτεκτονική. Τα περισσότερα σπίτια έχουν τον τύπο του σπιτιού με περιστύλιο με δωρική ή ιωνική κιονοστοιχία και με μια ή δυο αυλές²⁶. Οι χώροι κατοικίας ήταν οργανωμένοι στο πίσω μέρος των στοών, πολλές φορές και σε β' όροφο. Οι κοινωνικές και θρησκευτικές ανάγκες εξυπηρετούνταν στους χώρους συμποσίων και των μικρών οικιακών ιερών.

Τα ψηφιδωτά δάπεδα των σπιτιών με μεγάλη θεματική ποικιλία και τεχνική αρτιότητα αποδεικνύουν την ύπαρξη οργανωμένου εργαστηρίου κατασκευής ψηφιδωτών στη μακεδονική πρωτεύουσα²⁷. Είναι κατασκευασμένα με φυσικές πέτρες (βότσαλα) τοποθετημένες πάνω σε συνεκτικό κονίαμα από άμμο, ασβέστη και τριμμένο κεραμίδι. Τα περιγράμματα των μορφών δηλώνονται με λυωμένο μολύβι ή ψημένο κεραμίδι, ενώ οι πλαστικοί όγκοι τονίζονται με φωτοσκιάσεις που δημιουργούν ψηφίδες διαφορετικών χρωμάτων επιλεγμένων με ευαισθησία, ώστε να μη διασπάται η αρμονία της σύνθεσης.

Ανάλογη με τη λαμπρή ψηφιδωτή διακόσμηση των δαπέδων ήταν και η χρωματική διακόσμηση των τοίχων των πλουσιότερων σπιτιών.

Οι τοίχοι των σπιτιών ήταν κατασκευασμένοι με λίθους μέχρι ύψους 1 μ.

23. Μ. Σιγανίδου, "Τα τείχη της Πέλλας", Αιητός, ό.π., σ. 765· Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Από την τοπογραφία και τα νεκροταφεία της Πέλλας", ΑΕΜΘ 6, 1992 τυπ.

24. Μ. Σιγανίδου, "Πολεοδομικά προβλήματα της Πέλλας", Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 167.

25. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας", ΑΕΜΘ 1, 1987, σ. 140.

26. Βλ. σημ. 20.

27. Ε. Γιούρη ό.π. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, Αιητός, ό.π., σ. 455.

περίπου, το υπόλοιπο τμήμα τους ήταν πλίνθινο. Η εσωτερική επιφάνειά τους έφερε λευκά ή χρωματιστά κονιάματα, που σε μια περίπτωση αποκαταστάθηκαν μέχρι ύψους 5 μ. Παριστάνεται συμβατικά διώροφη πρόσοψη σπιτιού με τα τυπικά δομικά της στοιχεία, διακόσμηση που ήταν γνωστή ως πρώτο πομπηινό στυλ. Η διακόσμηση του σπιτιού της Πέλλας, που χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ., επιβεβαιώνει την ελληνική καταγωγή του²⁸.

Το κτιριακό συγκρότημα του ανακτόρου, στο βορειότερο λόφο της πόλης, καταλαμβάνει έκταση 60.000 τ.μ.²⁹. Σύμφωνα με τη γραπτή παράδοση ο βασιλιάς Αρχέλαος το έκτισε πολυτελέστατο και ανέθεσε τη ζωγραφική του διακόσμηση στο διάσημο ζωγράφο Ζεύξη. Τα παλιότερα ως σήμερα αρχιτεκτονικά λείψανα ανήκουν στην εποχή του Φιλίππου Β', αλλά πρωιμότερη κεραμική βεβαιώνει τη χρήση του χώρου και στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Η αρχιτεκτονική του οργάνωση στηρίζεται στη ρυθμική επανάληψη κτιριακών μονάδων με περιστύλιο, που έχουν πρόσβαση από μνημειακό πρόπυλο στη νότια πλευρά του συγκροτήματος. Το ανάκτορο της Πέλλας μαζί με τα ανάκτορα της Βεργίνας και της Δημητριάδας αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα ανακτορικής αρχιτεκτονικής στον ελλαδικό χώρο στην κλασική και ελληνιστική εποχή.

Για τις λατρευόμενες θεότητες στην Πέλλα τα ανασκαφικά στοιχεία των τελευταίων χρόνων πληθαίνουν τις γνώσεις μας. Στο ιερό της Μητέρας των θεών και της Αφροδίτης³⁰ διαπιστώνεται μια οργανωμένη λατρεία στο κέντρο της πόλης, σε άμεση γειτνίαση με την Αγορά, που εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές ανάγκες των βιοτεχνών, των εμπόρων και των αγοραστών που συγκεντρώνονταν στην Αγορά. Ένας μικρός ναός σε υπαίθριο χώρο ήταν ο τόπος λατρείας, ενώ το βόρειο τμήμα του συγκροτήματος εξυπηρετούσε τις λειτουργικές ανάγκες του ιερού με αίθουσα συμποσίων, εργαστήρια, αποθήκες (Πίν. 4). Το χώρο ταύτισαν δυο αναθηματικές στήλες με παράσταση της Μητέρας των θεών, πηλίνα ειδώλια Αφροδίτης και Ερώτων, καθώς και αναθηματικές επιγραφές με τα ονόματα των θεοτήτων (Πίν. 3).

Στην περιοχή του αρδευτικού καναλιού, στο νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης, το ιερό του Δάρρωνα³¹, τοπικού θεού θεραπευτή, έχει όλα τα στοιχεία των ιερών θεραπευτηρίων, που είναι γνωστά από την αρχαιότητα, το ναό, μεγάλο

28. Μ. Σιγανίδου, "Η ιδιωτική κατοικία στην αρχαία Πέλλα", *Αρχαιολογία* 2, 1982, σ. 31.

29. Μ. Σιγανίδου, "Το ανακτορικό συγκρότημα της Πέλλας", *ΑΕΜΘ* 1, 1987, σ. 119 της ίδιας, "Το μνημειακό πρόπυλο του ανακτόρου της Πέλλας", *ΑΕΜΘ*, 3, 1989, σ. 59· Π. Χρυσοστόμου, "Λουτρό στο ανάκτορο της Πέλλας", *ΑΕΜΘ*, 2, 1988, σ. 113· Β. Μισσηλίδου - Δεσποτίδου, "Ανασκαφή στο ανάκτορο της Πέλλας" *ΑΕΜΘ* 3, 1989, σ. 67.

30. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Ιερά της Πέλλας", *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 195.

31. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του καναλιού της Πέλλας, 1987-1991", *ΑΕΜΘ*, 5, 1991, σ. 83.

ανοικτό χώρο για συγκεντρώσεις πιστών και άφθονο νερό (δεξαμενή, φρεάτια, κρηναίο), που ήταν απαραίτητο για την καθαριτική του ιδιότητα. Από το ιερό έχουμε και την πρώτη επιγραφική μαρτυρία του ονόματος του Δάρρωνα, ο οποίος ήταν γνωστός μόνον από μια μαρτυρία του Ησύχιου. Η άποψη των γλωσσολόγων ότι το Δάρρων είναι μια άλλη μορφή του Θάρρων ή Θάρων, αυτός που δίνει θάρρος, μπορεί να θεωρηθεί αδιαμφισβήτητη και ταιριάζει με τον προσδιορισμό του Ησύχιου για το Δάρρωνα, θεραπευτή δαίμονα, *ὃ ὑπὲρ τῶν νοσοῦντων εὔχονται*.

Το θεσμοφόριο³², στη ΒΑ περιοχή της πόλης, είναι το χαρακτηριστικό απλό ιερό μιας λατρείας αγροτικών θεοτήτων της περιοχής. Σ' αυτό επιβεβαιώνονται οι τελετουργίες της γιορτής των θεσμοφορίων, όπως τις γνωρίζουμε από τους αρχαίους συγγραφείς, αλλά και από πολλά ιερά της Ν. Ελλάδας. Είναι ένας απλός περίβολος, κυκλικός, με βωμό στο κέντρο και λαξεύματα στο δάπεδο για την εναπόθεση των μικρών ζώων, χοίρων και αιγοπροβάτων, τα οστά των οποίων μαζί με διάφορα αντικείμενα ευφορίας σκορπίζονταν στους αγρούς για την ευόδωση της συγκομιδής. Στο ιερό βρέθηκαν τα τυπικά αναθήματα των θεσμοφορίων, ειδώλια υδριοφόρων, μικρές πήλινες υδρίες, ειδώλια χοίρων, αλλά και ειδώλια άλλων θεοτήτων, όπως της Άρτεμης και του Πλούτωνα, που δείχνουν μια παράλληλη λατρεία στο ιερό και άλλων θεοτήτων που σχετίζονται με τη γονιμότητα της γης.

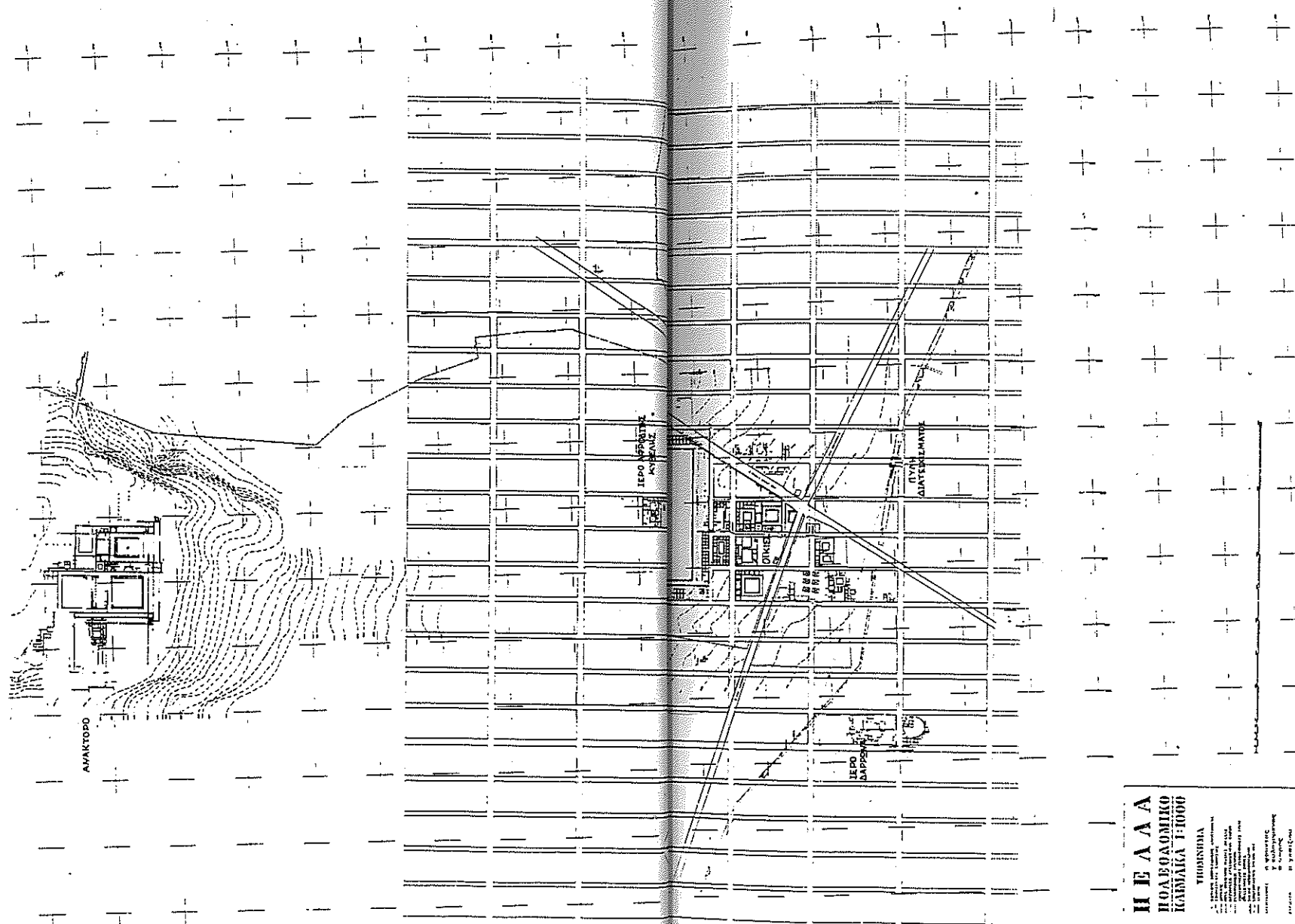
Βεβαιωμένη ακόμα θεωρείται στην Πέλλα η λατρεία της θεάς Αθηνάς, ως προστάτιδας των βοοειδών, που αφθονούσαν στην περιοχή, όπως δείχνουν τα πηλίνα ειδώλια της θεάς με τα κέρατα βοδιού στην περικεφαλαία της, καθώς και η λατρεία του Ποσειδώνα, του Πάνα, του Ηρακλή, του Ασκληπιού, του Διόνυσου³³ (Πίν. 5,6). Η λατρεία του Διόνυσου πρέπει να συνδέεται και με την εκτεταμένη καλλιέργεια αμπελιών³⁴. Ο πελλαιός οίνος ήταν ονομαστός στην αρχαιότητα και έχουν εντοπισθεί εκτάσεις καλλιέργειας αμπελιών, ενώ στην αγορά υπήρχε και εργαστήριο κατασκευής αμφορέων κρασιού, το εργαστήριο του Παρμενίσκου³⁵.

32. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη ό.π.*, σ. 199 της ίδιας, Θεσμοφόρια στη Μακεδονία, *Αρχαία Μακεδονία* v, 1988, σ. 809, επίσης, *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Θεσσαλονίκη, 1990, τυπ.

33. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, *Πέλλα. Πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων*, Θεσσαλονίκη, 1987, οδ. έκθ., σ. 22· της ίδιας, "Η θρησκευτική ζωή στην αρχαία Πέλλα", *Ιστορικά και Λαογραφικά θέματα, έκδοση της ιστορικής και λαογραφικής εταιρείας "Ο Φίλιππος"* 2, 1993, σ. 17. Επίσης, Δ. Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου, *Πέλλα Ι ό.π.*, σ. 37.

34. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Πέλλα. Στοιχεία γεωργικής τέχνης", *ΑΕΜΘ* 2, 1988, σ. 91.

35. Γ. Ακαμάτη, *Ενοσφράγιστες λαβές αμφορέων από την Αγορά της Πέλλας. Η ομάδα Παρμενίσκου και Ρόδου. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής επιγραφικής*, Θεσσαλονίκη, 1990, τυπ.

ΤΑΦΟΙ 8 ΜΕΙΟΤ
499 Ο.Π.Α.

Η Ε Λ Λ Α
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΟ
ΚΑΡΔΙΑ Τ-1000

ΥΠΟΧΡΗΣΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ
 ΔΡ. ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ
 ΠΕΛΛΑ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988
 ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ: 1988

Σχέδιο 1. Τοπογραφικό σχέδιο της αρχαίας πόλης.

Όλα τα ιερά που αποκαλύφθηκαν ως τώρα στην Πέλλα βρίσκονται σε κεντρικές αρτηρίες με μεγάλη κυκλοφορία και είναι απόλυτα ενταγμένα στο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης. Δεν είναι μνημειακά και δεν ξεχωρίζουν μέσα στον ιστό των οικοδομικών τετραγώνων, ούτε προβάλλονται ιδιαίτερα οι λατρευτικοί χώροι. Αυτό, πιστεύω, πέρα από ένα σεβασμό στην τήρηση των κανόνων του ρυμοτομικού σχεδίου, δείχνει μια θρησκευτική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η θεότητα δεν ήταν απόμακρη, αλλά βρισκόταν στους χώρους διαβίωσης, στους χώρους δουλειάς και διασκέδασης, δείχνει δηλ. ότι η λατρεία ήταν στενά δεμένη με την καθημερινή ζωή.

Η μεγάλη παραγωγική δραστηριότητα της Πέλλας στην ελληνιστική εποχή επικεντρώνεται κυρίως στο χώρο της Αγοράς, στο κέντρο της πόλης³⁶. Η Αγορά είναι ένα στωικό οικοδόμημα που αναπτύσσεται γύρω από μια μεγάλη πλατεία. Εντάσσεται αρμονικά στο ρυμοτομικό σχέδιο της πόλης και πρέπει να χαραχθηκε σύγχρονα μ' αυτό. Καταλαμβάνει το μήκος δύο οικοδομικών τετραγώνων και το πλάτος 5, έκταση συνολική 70.000 τ.μ., ενώ άλλα 5 μικρότερα τετράγωνα στα νότιά της έχουν αποκοπεί απ' αυτή, αλλά εντάσσονται σ' αυτή λειτουργικά, όπως δείχνουν οι δραστηριότητες που εξυπηρετούσαν. Οι τοίχοι των κτιρίων ήταν πλίνθινοι με λίθινη υποθεμελίωση και επιχρισμένοι με απλά λευκά κονιάματα. Η ανωδομή ήταν ξύλινη και η κεράμωση λακωνικού τύπου. Οι στοές έφεραν δωρική κιονοστοιχία στο νότιο μέρος και περσοστοιχία στο βόρειο. Ο διοικητικός χαρακτήρας της Αγοράς επικεντρώνεται στη βόρεια πτέρυγα και στη ΝΔ γωνία της. Στη βόρεια πτέρυγα έξω από το στυλοβάτη βρέθηκαν υποθεμελίωσεις μνημείων και τμήματα ενεπίγραφων λίθων για τη στήριξη μαρμάρινων και χάλκινων αναθημάτων. Εδώ βρέθηκε και ένα πήλινο σφράγισμα με την επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ΠΟΛΙΤΑΡΧΩΝ. Ίσως σ' αυτήν την πτέρυγα γινόταν η συγκέντρωση των αρχόντων της πόλης. Το κτίριο στη ΝΔ γωνία με δωρικό περυστύλιο στο ισόγειο και περσοστοιχία στον όροφο χρησιμοποιήθηκε σαν δημόσιο αρχείο, όπως δείχνει ο μεγάλος αριθμός πήλινων σφραγισμάτων εγγράφων, στυλογράφων και μιας λίθινης σφραγίδας. Ένα σφράγισμα φέρει την επιγραφή ΠΕΛΛΗΣ ΕΜΠΟΡΙΩΝ, που βεβαιώνει τις δραστηριότητες της αγοράς. Αλλά η Αγορά ήταν και σπουδαίο εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο. Στο νότιο μέρος της ανατολικής στοάς υπήρχαν εργαστήρια παραγωγής αγγείων, βορειότερα εργαστήρια παραγωγής ειδωλίων. Στη δυτική πτέρυγα υπήρχαν βιοτεχνίες αρωματικών ειδών, ενώ στη νότια υπήρχαν καταστήματα πώλησης υγρών και στερεών προϊόντων.

Στην Αγορά συνέρχονταν οι κάτοικοι της πόλης για να προμηθευτούν τρόφιμα, αντικείμενα της καθημερινής ζωής, αντικείμενα λατρείας. Εδώ έρχονταν

36. Γ. Ακαμάτη, "Αγορά Πέλλας", *Εγνατία* 2, 1990, σ. 423 (όπου και όλη η προηγούμενη βιβλιογραφία). Του ίδιου, "Αγορά Πέλλας 1990", *ΑΕΜΘ* 4, 1990, σ. 143 και *ΑΕΜΘ* 6, 1992, τυπ.

για να διεκπεραιώσουν τις υποθέσεις τους. Τα προϊόντα της Αγοράς διοχετεύονταν σ' όλη τη Δυτική Μακεδονία και τη νότια περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας, όπως αποδεικνύει η ανεύρεση στις περιοχές αυτές αντικειμένων από την Αγορά της Πέλλας.

Στα νεκροταφεία, που έχουν αποκαλυφθεί ως σήμερα στην Πέλλα, αντιπροσωπεύονται όλες οι μορφές της ταφικής αρχιτεκτονικής, ενώ τα πολυάριθμα κτερίσματα των τάφων, που τα περισσότερα παράγονταν στα τοπικά εργαστήρια, είναι αντικείμενα της καθημερινής ζωής που συνόδευαν το νεκρό στον τάφο. Το λεγόμενο ανατολικό νεκροταφείο³⁷ δημιουργήθηκε ταυτόχρονα με την επέκταση της πόλης ανατολικά, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι λαξευτοί στο βράχο ή με κτιστά τοιχώματα και επιχρισμένοι με πολύχρωμα κονιάματα. Οι νεκροί τοποθετούνταν σε ξύλινες κλίνες διακοσμημένες με επίχρυσα πλακίδια, οστέινα, γυάλινα, φύλλα χρυσού και φαγεντιανή. Υπήρχαν όμως και καύσεις μέσα σε τεφροδόχα αγγεία (πίν. 8). Ταφικό έθιμο συνηθισμένο στο β' μισό του 4ου αιώνα ήταν η τοποθέτηση στους τάφους φύλων χρυσού με τα ονόματα των νεκρών.

Στα ελληνιστικά χρόνια επικρατούν οι μεγάλοι λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι με καμαρωτή οροφή και κλίνες στο εσωτερικό, λαξευτές στο βράχο ή κτιστές³⁸. Ο μαλακός ασβεστολιθικός βράχος της περιοχής που λαξεύονταν εύκολα ήταν ο κύριος παράγοντας που συνετέλεσε στην προτίμηση των λαξευτών τάφων αντί των κτιστών. Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση της πρόσοψης ήταν συνήθως απλή και τα κτερίσματα πολλά και γιατί οι τάφοι χρησιμοποιούνταν για πολλά χρόνια, αλλά και γιατί δεν ήταν πολυδάπανα. Στα εργαστήρια της Αγοράς κατασκευάζονταν αντικείμενα για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών και για εξαγωγή. Πολλά απ' αυτά, χρησιμοποιημένα ή όχι τοποθετούνταν στους τάφους, ενδεικτικά της πίστης για τη συνέχιση της ζωής στον άλλο κόσμο, όπου ο νεκρός έχει τις ίδιες ανάγκες που έχει και στην επίγεια ζωή (Πίν. 7, 9, 10).

Η κατάκτηση της Πέλλας από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ., μετά τη μάχη της Πύδνας, δε σταμάτησε τη ζωή της πόλης. Παρά την τρομακτική λεηλασία των Ρωμαίων που μαρτυρούν οι αρχαίες πηγές, η οικοδομική και παραγωγική δραστηριότητα παρακολουθείται ανασκαφικά ως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Μέσα στην πρώτη δεκαετία του αιώνα αυτού η πόλη εγκαταλείπεται κατεστραμμένη

37. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, "Από τα νεκροταφεία της Πέλλας", *ΑΕΜΘ* 3, 1989, σ. 91 (όπου και όλη η προηγούμενη βιβλιογραφία), της ίδιας, "Κλασικό και ελληνιστικό νεκροταφείο της αρχαίας Πέλλας", *Ελληνιστική κεραμική από τη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 110 και "Από την τοπογραφία και τα νεκροταφεία της Πέλλας", *ΑΕΜΘ* 6, 1992, τυπ.

38. Μ. Λιλιμπάκη - Ακαμάτη, *Λαξευτοί Θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα 1994.

πιθανότατα από ένα σεισμό³⁹, όπως δείχνει η κατάσταση των αρχιτεκτονικών λειψάνων και των στρωμάτων καταστροφής, όπου φαίνεται ότι οι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη αιφνίδια χωρίς να μπορέσουν να πάρουν μαζί τους πολύτιμα αντικείμενα⁴⁰. Ορισμένα τμήματα της πόλης κατοικήθηκαν και μετά το σεισμό, αφού έγιναν κάποιες επισκευές, όμως οι βαρβαρικές επιδρομές των πρώτων δεκαετιών του 1ου αι. π.Χ., που ακολούθησαν τη φυσική καταστροφή, ήταν καθοριστικές για την τύχη της μακεδονικής πρωτεύουσας, που έχασε τη δυναμικότητα και τους περισσότερους κατοίκους της. Όσοι απέμειναν άρχισαν σιγά-σιγά να μετακινούνται δυτικότερα στην περιοχή βόρεια από τα λεγόμενα λουτρά του Μ. Αλεξάνδρου, στη θέση της σημερινής νέας Πέλλας, όπου το 30 π.Χ. οργανώθηκε από τους Ρωμαίους η ρωμαϊκή αποικία της Πέλλας⁴¹.

Αυτή υπήρξε η λαμπρή πρωτεύουσα των Μακεδόνων, που χρέος μας είναι να της δώσουμε μέρος από την παλιά της αίγλη αξιοποιώντας τα αποτελέσματα των ερευνών αφενός με εμπειριστατωμένες επιστημονικές μελέτες και αφετέρου με την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου και των ευρημάτων σε ένα νέο Μουσείο.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ - ΑΚΑΜΑΤΗ

39. Γ. Ακαμάτη, *Πήλινες μήτρες ανάγλυφων αγγείων από την Πέλλα ό.π.*, σ. 320.

40. Γ. Ακαμάτη, "Νομισματικός Θησαυρός από την Αγορά της Πέλλας. Γενικά συμπεράσματα", *ΔΕΜΘ* 1, (1987), σ. 125.

41. Γ. Ακαμάτη, *Πήλινες μήτρες ανάγλυφων αγγείων από την Πέλλα ό.π.*, σ. 346. Επίσης, Π. Χρυσοστόμου, "Η τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας", *Μνήμη Δ. Λαζαοίδη ό.π.*, σ. 226.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΔΕΣΣΑ: Σύντομο Χρονικό της ανασκαφής

Στη μνήμη της Αλίκης Στουγιαννάκη

Από την Άνω Μακεδονία, όπως είναι γνωστή στην ιστορία η σημερινή περίπου Δυτική Μακεδονία, ξεκίνησαν στην αρχαιότητα οι Μακεδόνες, δηλ. γύρω στο 1.200 ή 1.100 π.Χ., στο τέλος της χαλκής εποχής και στην αρχή της εποχής του σιδήρου και κατέλαβαν την Κάτω Μακεδονία, την παρά την Θάλασσα, και αργότερα απλώθηκαν ανατολικότερα, σε διάφορες εποχές.

Το Βέρμιο, με το φοβερό όγκο του και το ύψος του (2050 μ.), χωρίζει τη μία περιοχή από την άλλη, σχεδόν πέρα για πέρα. Και μόνο τρία δύσκολα και επικίνδυνα πάντοτε περάσματα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για την Κάθοδό τους οι Μακεδόνες, τα ίδια ακριβώς που υπάρχουν και σήμερα.

Το ένα, το βορεινότερο, η Έδεσσα, το άλλο η Νάουσα και το τρίτο η Βέροια.

Το σπουδαιότερο όμως, από συγκοινωνιακή, στρατηγική και κάθε άλλη άποψη, ήταν η Έδεσσα, γνωστή και σαν Φρυγική Έδεσσα, κτισμένη στους πρόποδες του Βερμίου, με τους μυθικούς κήπους του βασιλιά Μίδα και τα ευωδιαστά τριαντάφυλλα, με τα εξήντα φύλλα, τα καλύτερα στον Κόσμο, όπως γράφει ο Ηρόδοτος.

Η Έδεσσα με τους Καταρράκτες της είναι κτισμένη πάνω σ' ένα τεράστιο και θαυμαστό πλάτωμα, με απότομους κρημνούς και βράχια, στην ανατολική και τη νότια πλευρά, που την κάνουν, με τη φυσική αυτή οχύρωση, απροσπέλαστη κι απόρρητη, ένα φυσικό φρούριο, με υπέροχη θέα, αλλά και ελεύθερη παρατήρηση προς όλα τα σημεία του ορίζοντα.

Έως πριν από μερικά χρόνια όλοι οι ιστορικοί συμφωνούσαν, ότι αυτήν διάλεξαν οι Μακεδόνες και εκεί ίδρυσαν την πρωτεύουσά τους, με την ονομασία Αιγαί, όταν ήρθαν προς την Κάτω Μακεδονία. Εκεί ήταν η πρωτεύουσα του Μακεδονικού Κράτους, ως τότε που ο βασιλιάς Αρχέλαος (413-399 π.Χ.) έκτισε νέα ανάκτορα στην Πέλλα. Η άποψη αυτή κράτησε για πάρα πολλά χρόνια, αλλά από το 1977, που αποκαλύφθηκαν οι Θησαυροί της Βεργίνας, άλλαξαν τα πράγματα.

Ανεξάρτητα όμως από αυτό, άλλωστε το θέμα μας είναι ένα σύντομο χρονικό της ανασκαφής στο Λόγγο, η Έδεσσα, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, αλλά και όπως αποδεικνύεται σιγά-σιγά, με τις ανασκαφές που άρχισαν και συνεχίζονται εδώ και μερικά χρόνια, υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες πόλεις στην πρώτη αρχαιότητα, αλλά και αργότερα και που παρ' όλες τις φοβερές επιδρομές και καταστροφές, ακόμα και από σεισμούς, κατόρθωσε να επιζήσει και να μην ερημωθεί ποτέ.